

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Логіка»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)
за темою 1 – «Предмет, метод та завдання навчальної дисципліни
«Логіка»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
29.08.2023 № 2)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО

Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Визначення логіки як науки.
2. Предмет та особливості логіки як науки. Поняття «критичне мислення».
3. Формальні та змістовні правила міркування.
4. Абстрактне мислення і його характерні особливості.
5. Поняття про форму мислення.

Рекомендована література:

Основна

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Конверський А. Є. Сучасна логіка (класична та некласична). 2-ге вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2017. 294 с. URL: http://philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Konverskii_Modern_logic.pdf
3. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
4. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_a_ta_praktyka.pdf
5. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/10807/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf
6. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/559/1/%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0%202016.pdf>

Додаткова

1. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Логіка» (галузь знань 0304 «Право», 0302 «Міжнародне право»; освітньокваліфікаційний рівень «Бакалавр»; напрям підготовки 6.030401 «Правознавство», 6.030202 «Міжнародні відносини») для студентів I курсу денної форми навчання / уклад.: О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. Е. Зархіна та ін. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»,

2013. 90 с. URL:
https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1876/1/NMP_0010.pdf
2. Тягло О. В. Критичне мислення в дії, або досвід критичної рецензії. *Постметодика*. 2017. № 1 (126). С. 8-13. URL:
<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/765d7941-c171-4458-b806-a2511a21e98b/content>
3. Тягло О. В. Юридична логіка чи логіка для юристів? *Наше право*. 2013. № 2. С. 180–183. URL:
<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e481f5f-cbf9-47ba-84bc-3b4e3de18f1e/content>
4. Тягло О. Чи потрібне критичне мислення українській школі? *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи* : зб. ст. П'ятої міжнар. наук.-метод. конф. з медіаосвіти та медіаграмотності (м. Київ, 31 берез. – 1 квіт. 2017 р.). Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2017. С. 60–64. URL:
<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c56ef7bd-0b0a-4063-aa24-3093d041e10f/content>
5. Тягло О. В. Логіка юридичних міркувань. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 349–353. URL:
<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4da55cde-fa8f-41e1-a0fb-dcd3ca8534e8/content>
6. Тягло О. В. До поняття юридичної логіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 241-248. URL:
<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b8e5e91-6ca7-46f5-9ebb-50886d7b948c/content>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL:
<http://www.filosof.com.ua/>
2. Практикум з логіки. URL: <http://philosophy.ck.ua/praktikum-z-logiki/>
3. Федорченко Ю. Формальна і трансцендентальна логіка. URL:
<http://fedorchenko.ho.ua/journal/7.html>
4. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL:
<https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>

Текст лекції

1. Визначення логіки як науки

Логіка як самостійна наука має багатовікову історію. Слово «**логіка**» походить від грецького слова «**logos**», що в перекладі означає: слово, смисл, думка, мова. Найчастіше слово «**логіка**» вживається в таких значеннях:

1) **закономірність виникнення, існування та розвитку речей і явищ об'єктивного світу** («логіка речей», «логіка подій», «логіка історичного процесу» тощо);

2) здатність людини відображати навколишній світ за допомогою мислення (тобто здатність людини до мислення);

3) послідовність, несуперечливість, обґрунтованість міркувань («у нього гарна логіка», «у нього немає логіки»);

4) спеціальна навчальна дисципліна, яка протягом багатьох віків була обов'язковим елементом європейської системи освіти;

5) особлива наука, що вивчає мислення.

Вказуючи на те, що *«Логіка є особливою наукою про мислення»*, – цим самим наголошують, що мислення як об'єкт дослідження не є прерогативою лише логіки.

Окрім логіки мислення вивчають ще й такі науки, як фізіологія вищої нервової діяльності, психологія, філософія. Кожна з цих наук досліджує свій, специфічний аспект мислення.

Наприклад, фізіологія вищої нервової діяльності аналізує мислення з урахуванням тих матеріальних процесів, що становлять фізіологічну основу мислення. Психологія розглядає мислення (поряд з емоціями, волею) як один із компонентів внутрішнього (духовного) світу людини. Кібернетика вивчає процес мислення через моделювання його у вигляді спеціальних схем, за допомогою яких здійснюється сприйняття, запам'ятовування і переробка інформації з метою передавання її іншим об'єктам.

Логіка ж досліджує мислення з боку тих закономірностей, якими керується людина у процесі пізнання істини. Точніше: логіку цікавить, як функціонує, «живе» істинне знання, як можна із раніше встановлених і перевірених істин, не звертаючись у кожному конкретному випадку до практики, а лише застосовуючи особливі правила та закони мислення, одержувати нові істини.

Одним з головних завдань логіки, як науки про мислення, є те, що логіка бере до уваги лише форму, спосіб отримання нового знання. Вона досліджує спосіб отримання нового знання, не пов'язуючи форму знання з його конкретним змістом.

Як граматики вивчає форми окремого слова і форми поєднання слів у реченні, відволікаючись від конкретного змісту мовних висловів, як математика розглядає кількісні і просторові відношення поза конкретними матеріальними предметами, так і логіка аналізує форми окремих думок і форми їх поєднання поза конкретним змістом понять, суджень, умовиводів.

Одним із важливих понять логіки є «культура мислення». **Що ж означає поняття «культура мислення»?** Насамперед – **усвідомлене відношення до процесу міркування, тобто вміння правильно будувати доведення, спростування, проводити аналогії, висувати гіпотези, знаходити й усувати помилки у своїх і чужих міркуваннях.** Подібно до того, як знання правил граматики дає нам можливість досконало будувати слова, речення, фрази, так і знання правил та законів логіки, забезпечуючи культуру мислення, зумовлює необхідну систематичність, послідовність, обґрунтованість і переконливість наших міркувань.

Під впливом власного або набутого досвіду в кожній людини формуються певні елементи культури мислення (без спеціального вивчення законів і правил

логіки). Але людина, яка не вивчала логіки, може «відчувати» логічні помилки в міркуваннях, свідомо ж і кваліфіковано їх позбутися вона не спроможна.

Проілюструємо це на прикладах. Візьмемо навмисно помилкове міркування, відоме ще з давніх часів:

Ліки, які приймає хворий, є добро.

Чим більше робити добра, тим краще.

Отже, ліків слід приймати якомога більше.

Недоречність отриманого висновку впливає із безпідставного ототожнення зовсім не тотожних понять. Йдеться про слово «добро», що вживається у вихідних думках, які передують висновку. У першій думці слово «добро» має інший смисл оцінки конкретної речі, дії (приймати ліки, що призначив лікар, для конкретної людини, у конкретному відношенні – корисно). Тут слово «добро» означає практичну доцільність певної речі або вчинку. У другій думці слово «добро» вживається в загальноетичному плані, як протилежність поняттю «зло».

2. Предмет та особливості логіки як науки. Поняття «критичне мислення»

При визначенні предмета науки логіки у логіко-філософській літературі беруть до уваги три аспекти: онтологічний (філософське вчення про буття), гносеологічний (пізнавальний) та формально-логічний.

В онтологічному аспекті визначається об'єктивна основа науки логіки – об'єктивне існування предметів, явищ, процесів (емпіричних об'єктів), між якими існують різноманітні взаємозв'язки (причинно-наслідкові, просторові, часові, генетичні та ін.).

У гносеологічному (пізнавальному) аспекті визначаються процес відображення «логіки речей» у «логіці понять» і становлення системи понять (категорій), які охоплюють сутність об'єктивно існуючих речей, явищ і процесів.

У формально-логічному аспекті визначаються необхідні взаємозв'язки між логічними формами мислення (поняттями, судженнями, умовиводами), які зумовлені не змістом мислення, а лише його структурою. Усі ці аспекти постають в єдності. Враховуючи цю єдність, можна дати таке визначення предмета науки логіки:

Логіка – це наука, яка вивчає закони і форми розумової діяльності людей, принципи і засоби побудови правильних суджень і міркувань про предмети і явища об'єктивного світу, методи формалізації знання як результату пізнавального процесу.

Особливості логіки як науки: а) вивчає закони і форми розумової діяльності людей на підставі аналізу їх мовних висловлювань, тобто через реалізацію (матеріалізацію) результатів розумової діяльності у мові; створює свою специфічну мову (логічну мову) для аналізу структури мислення і формалізації знання; б) вивчення логіки потребує зосередження і систематичного підходу. Усі розділи підручника взаємопов'язані, не можна

зрозуміти наступну тему, не засвоївши попередню. Вивчення логіки потребує багато часу і певних зусиль; в) засвоєння теоретичного матеріалу з логіки ще не означає, що людина зможе застосовувати його на практиці.

Оволодіння навичками логічного мислення має особливе значення для юристів та правоохоронців, специфіка роботи яких полягає у постійному застосуванні логічних прийомів і методів: визначень, класифікацій, поділів, аргументацій, спростувань тощо. Знання логіки значно допомагає фахівцю: аналізувати юридичну термінологію в кодексах та інших нормативних актах; з'ясовувати, чи впливає певна норма з інших норм, чи включення її до правового документа не буде зайвим, чи є новий нормативний акт доповненням або запереченням старого тощо; застосовувати логічні методи у процесі кримінально-правової кваліфікації злочину; будувати судово-слідчі версії з використанням методів логіки; складати чіткі плани розслідування злочинів; застосовувати логічні методи в процесі прогнозування злочинності і оцінки діяльності правоохоронних органів; не допускати логічних помилок при складанні офіційних документів: протоколів допиту і огляду місця події, рішень і постанов, рапортів, договорів тощо; на високому рівні проводити суперечки в суді: обстоювати власну думку і критикувати думку супротивника; швидко знаходити логічні помилки у ході судового засідання; застосовувати методи логіки для дослідження наукових проблем у правознавстві.

Критичне мислення тлумачиться науковцями по-різному:

а) здатність людини до самостійної оцінки: явищ навколишньої дійсності, інформації, наукових знань, думок і тверджень інших людей, вміння бачити їх позитивні і негативні сторони, а також прагнення до кращого, більш оптимального вирішення проблем, завдань, до перегляду існуючих догм, стереотипів, традицій (Є. Белкіна-Ковальчук);

б) це мислення вищого порядку, що спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших (О. Тягло);

в) це наукове мислення, суть якого зводиться до прийняття ретельно обміркованих рішень стосовно довіри до будь-якого твердження (С. Терно);

г) це перш за все свідоме ставлення до своїх дій: вміння вибрати з усього обсягу культурної спадщини саме те, що приваблює саме тебе, вміння пояснити свій вибір, підібрати яскраві приклади – сформулювати життєву позицію з певного питання.

3. Формальні та змістовні правила міркування

Фактично наше мислення керується двома видами правил: **формальними та змістовними** (методологічними).

Щодо різних сфер людської діяльності формальне правило можна визначити так: **формальним** називається правило, застосування якого передбачає даним (відомим) тільки форму того, що перетворюється згідно з цим правилом, незалежно від знання (або наявності) змісту перетворюваного.

Формальні правила логіки застосовують до окремих думок, тобто, до формул, що виражають ці думки. *Думка, в якій фіксується відображення*

предмета через сукупність його суттєвих ознак, називається **поняттям** (наприклад, число, дім, планета), а думка, в якій фіксується зв'язок предмета та його ознаки – **судженням** (наприклад, «Планета – космічний об'єкт», «Число не є реальним об'єктом»). Тобто, застосовуючи формальні правила логіки, ми звертаємося до форми понять і суджень.

Звідси для перетворення понять і суджень за формальними правилами слід виділити їх форму у «чистому» вигляді, тобто, у відокремленому від змісту перетворюваних понять і суджень.

Під змістом поняття розуміють його смисл (ознаку об'єкта, відображуваного в понятті) і значення (сукупність об'єктів, що є носіями цієї ознаки). У свою чергу, зміст судження складають його смисл (знання того, що і про що конкретно в ньому стверджується) і значення (його істинність або хибність).

Змістовні правила беруть до уваги саме зміст того, що згідно з ними перетворюється.

Процес мислення, підпорядкований формальним правилам логіки (або формально-логічним правилам), є *формально-логічно правильним*.

Формально-логічні правила є важливим **об'єктом дослідження логіки**. Вона їх систематизує і будує з них різні системи, які називаються логіками (наприклад, класична логіка висловлювань, класична логіка предикатів). Якщо взяти для прикладу класичну логіку висловлювань, то в ній формально-логічних правил безліч. Але в звичайному процесі мислення використовується невелика кількість формальних правил, крім того, багато з них набувається нашим мисленням стихійно, без спеціального вивчення. Річ у тому, що логіка не тільки впливає на формування культури мислення, вона необхідна насамперед для побудови та аналізу наукових теорій, для розв'язання ряду науково-технічних проблем, де й знаходять своє повне застосування ці правила. Можна знати всі системи формальних правил, але мислити незадовільно з погляду логіки.

Отже, одних формальних правил для повноцінного процесу мислення замало.

Окрім формальних правил, у процесі міркування використовуються і змістовні правила, які враховують зміст понять і суджень. ***До змістовних правил належать правила неповної індукції, правила аналогії, пояснення, передбачення тощо.***

Особливістю змістовних правил є те, що ми їх не можемо застосовувати до суджень і понять, зміст яких нам невідомий. Запис змістовних правил за допомогою символів не повинен вводити в оману відносно їх змістовного характеру.

Таким чином, якщо схема (набір формул) застосовується у будь-яких випадках без звертання до змісту, то вона виражає формальне правило. А якщо існує хоча б один випадок, коли схема не може бути застосована без посилання на зміст, то вона виражає змістовне правило.

Візьмемо для прикладу правило неповної індукції, яке має вигляд послідовності формул:

$$P(a_1), P(a_2), \dots, P(a_n) \models \forall x P(x).$$

Цю схему можна прочитати так: «З того, що об'єкт (a_1) має ознаку P , об'єкт (a_2) має ознаку P і т.д. аж до факту, що об'єкт (a_n) має ознаку P , випливає, що будь-який об'єкт (x) має ознаку P , тобто $\forall x P(x)$ ».

Залежність цього правила від змісту понять і суджень, до яких воно застосовується, визначається тим, що застосування його до певного змісту має сенс, а застосування його до іншого змісту (за такою ж самою схемою) призводить до явно хибного висновку. Проілюструємо це на прикладах.

Наприклад, про людей, яких ми зустріли на вулиці, ми цілком слушно стверджуємо, що перший зустрічний має здатність до мислення, другий – має здатність до мислення, n -на людина здатна мислити. За правилом неповної індукції робимо висновок: «Для будь-якої-людини властива здатність мислити».

Але, припустимо, що перша людина знає, як пройти до Києво-Печерської Лаври, друга – теж і n -на теж знає дорогу до Києво-Печерської Лаври. Чи можемо ми в цьому випадку застосувати правило неповної індукції? Звичайно, ні. Оскільки отримаємо хибний висновок: «Будь-яка людина знає дорогу до Києво-Печерської Лаври».

Тільки враховуючи зміст суджень, можна ефективно використовувати це правило.

Таким чином, знання та доречне застосування формальних і змістовних правил є фундаментом культури мислення. А саме у формуванні культури мислення полягає один з аспектів практичного значення логіки, крім того, що логіка є теоретичним підґрунтям ряду галузей сучасної техніки.

Цілком слушно виникає запитання: що становить теоретичне значення логіки? Аби відповісти на це запитання, необхідно показати, що таке логіка як наука. А це передбачає визначення предмета, методу логіки та систематизацію головних етапів її розвитку як науки.

4. Абстрактне мислення і його характерні особливості

Звернемося до найбільш уживаних визначень логіки як науки: «Логіка – це філософська наука про форми, в яких протікає людське мислення, та про закони, яким воно підпорядковується», «Логіка – наука про форми, закони та методи пізнання об'єктивного світу на ступені абстрактного мислення, а також про мову як засіб такого пізнання»; «Логіка – наука про закони і форми правильного мислення».

У наведених визначеннях предметом логіки є *абстрактне мислення*. Це зумовлює необхідність аналізу його особливостей, специфіки як одного із ступенів пізнання, визначення характеру зв'язку з іншими ступенями пізнання.

За межами спеціального вивчення поняття свідомість, мислення, абстрактне мислення розглядаються як синоніми. І це не заважає нам їх ефективно використовувати. Але для цілей нашого аналізу це не годиться, що й спонукає нас дати чіткі визначення цим поняттям.

Мислення – це активний процес діяльності людського мозку.

Свідомість – це процес ідеального відображення дійсності. Свідомість включає в себе мислення, знання, емоції, інтуїцію, пам'ять, волю. Тому кожна людина має своє бачення світу, властиву лише їй свідомість.

Абстрактне мислення – це один із ступенів процесу пізнання, якому передують чуттєвий ступінь пізнання.

Мета чуттєвого пізнання – дати досліджуваній предмет у його безпосередності, наявності, зафіксувати його у вигляді факту чуттєвої наявності. Реалізує цю мету чуттєве пізнання через свої форми: відчуття, сприйняття, уявлення.

Предмети та явища навколишньої дійсності, впливаючи на органи чуття, викликають різноманітну інформацію (зорову, слухову, дотикову та ін.), що й складає зміст такого рівня чуттєвого пізнання, як відчуття.

Отже, відчуття є відображенням окремих властивостей предметів та явищ дійсності (колір, звук, запах тощо), які діють на наші органи чуття.

За допомогою сприйняття (як наступного рівня чуттєвого пізнання) отримують інформацію про предмети та явища навколишнього світу у їх цілісному вигляді.

Так, сприйняття квітки дає нам не тільки інформацію про її окремі властивості (колір, запах тощо), а насамперед формує зоровий образ про неї як своєрідний предмет, відмінний від її середовища.

Необхідною умовою формування інформації про предмет у вигляді відчуття і сприйняття є безпосередня наявність предмета чи явища. Тільки тоді можна виділити окремі властивості предмета або ж характеризувати предмет у його цілісності.

Але ми можемо отримати інформацію про предмет і не споглядаючи його. Відомості про предмети та явища, які сприймалися раніше, можуть відновлюватися в нашій уяві у вигляді різних образів. Ось ці образи і є уявленнями.

Отже, **уявленням** називають таку форму чуттєвого пізнання, яка продукує інформацію про предмет у вигляді наочних образів. Це дає можливість говорити, наприклад, про знайому людину, яка в даний момент відсутня, сперечатися про явище, яке ми сприймали колись, тощо.

На рівні уявлення ми намагаємося подолати хаотичне розмаїття відомостей про предмет, отриманих за допомогою відчуття і сприйняття, встановити тотожність між предметом і його наочним образом, нехтуючи відчуттям і сприйняттям як менш досконалими формами чуттєвого пізнання.

Але для уявлення, як і для чуттєвого пізнання в цілому, характерним є брак диференціації одиничного і загального, суттєвого і несуттєвого, випадкового і закономірного. А без такої диференціації неможливий генезис знання про предмет. Це й зумовлює необхідність такого ступеня пізнання, яким є абстрактне мислення. Саме слово «абстракція» походить від латинського слова *abstractio* (усунення, відокремлення, відвертання, відволікання). Про яке ж відвертання, відволікання йдеться, коли ми користуємося терміном «абстрактне мислення»? Відповідь на це питання, а також визначення абстрактного мислення дамо далі.

Зупинимося на аналізі характерних особливостей абстрактного мислення, серед яких виділяють узагальненість, опосередкованість, нерозривний зв'язок з мовою.

За допомогою органів чуття, як уже зазначалося, людина пізнає світ у сукупності його різноманітних якостей і властивостей. Перед мисленням постає завдання систематизувати результат, отриманий на чуттєвому рівні пізнання.

Суть цієї систематизації полягає у відокремленні несуттєвого, випадкового, другорядного від суттєвого, необхідного. Таке відокремлення називають абстракцією у вигляді узагальнення.

Отже, **узагальнення** – це така риса абстрактного мислення, яка розкриває його здатність характеризувати предмети і явища через сукупність їх суттєвих ознак. На рівні чуттєвого пізнання предмет постає у вигляді наочного образу, а на рівні абстрактного мислення – у вигляді системи знання, тобто поняття.

Наприклад, науки, що вивчають людину, відкривають різноманітні її якості і властивості. Кожен із власного досвіду знає, що немає двох однакових людей. Люди різняться за кольором шкіри, національністю, здібностями, психологією тощо. Але в розмаїтті цих ознак шляхом узагальнення мислення виділяє найсуттєвіше, що визначає людину як об'єкт, відмінний від усього іншого: «жива істота, здатна виробляти знаряддя праці».

Другою важливою рисою абстрактного мислення є його опосередкований характер. **Опосередкованість** – це фіксація факту незалежності знання від предмета. Тобто, виникнувши, знання набуває певної відносної самостійності. З ним ми можемо поводитися як з чимось реально існуючим, і, що найголовніше, ми його використовуємо як фундамент та інструмент для добування нового знання. Тобто, у процесі пізнання настає такий момент, коли не безпосередньо сам предмет є джерелом знання, а саме знання про нього є основою для отримання нового, глибшого знання.

Наприклад, люди за різних обставин і в різні часи безпосередньо спостерігали, що деякі предмети не тонуть у воді. А лише Архімед, полишивши чуттєву сторону цього явища, відкрив залежність, яка лежить в його основі і яку згодом сформулював у вигляді знаменитого закону. Отже, Архімед відкрив те, що лежить за межами органів чуття, спираючись на здобуте раніше знання.

А ось інший приклад. Дізнавшись, що ваш приятель перебуває зараз у Варшаві, ви без посилення на чуттєвий досвід стверджуєте, що його немає зараз у Києві.

Тобто, аналізуючи раніше отримане і перевірене знання, ми маємо можливість, не звертаючись щоразу до безпосереднього досвіду, мати нове знання. Можна стверджувати, що саме цей аналіз і є суттю опосередкованості як властивості абстрактного мислення.

Окрім того, абстрактне мислення має ще одну особливість – нерозривний зв'язок з мовою. **Мова** – це безпосередня реальність думки. Навіть тоді, коли ми не розмовляємо, не записуємо наші думки, ми все одно втілюємо їх у слова, речення, сукупність речень. Завдяки мові ми не тільки фіксуємо отримане знання, а й передаємо інформацію один одному, здійснюємо зв'язок між поколіннями. Оскільки в мові втілюється не тільки знання як результат

пізнавальної діяльності, а й спосіб його отримання, то людина, вивчаючи мову, оволодіває і певними прийомами міркування. Тільки враховуючи це, можна на мовному матеріалі дослідити головні форми мислення, зв'язок між формою думки та її змістом, типи зв'язку між формами мислення як результатами абстрактної діяльності людини, і саме ця обставина робить нерозривний зв'язок мови і мислення визначальним щодо узагальнення та опосередкованості як характерних ознак абстрактного мислення.

Тобто, будь-яке слово і узагальнює, і опосередковує (оскільки виступає представником певного об'єкта), і фіксує певну думку про предмет. Тому абстрактне мислення можна назвати мовним мисленням, в мову – практичним мисленням, підкреслюючи цим, що на цьому рівні пізнання й діяльності головним виразником і акумулятором знання є мова. Мається на увазі не тільки розмовна мова, а й мова моделей інженера, креслень архітектора, мова науки тощо.

Отже, як ми вже зазначали, предмет логіки – абстрактне мислення, яке по суті поглинається мовою, а це означає, що логіка врешті-решт вивчає мову.

Насправді ж логіка не вивчає структури мови як такої, тобто її граматичних властивостей. Граматичні структури безпосередньо не виражають логічних структур. Вони виражають загальні і специфічні принципи побудови природних мов і є предметом лінгвістики. На відміну від лінгвістики логіка вивчає не саму природну мову, а закономірності, правила та головні прийоми реалізації і функціонування мислення в такій матерії, як мова.

Отже, *предметом логіки є абстрактне мислення*, що має специфічні форми і підпорядковується властивим йому правилам і законам.

5. Поняття про форму мислення

Знаючи характерні особливості абстрактного мислення, можна дати йому таке визначення. **Абстрактне мислення** – це ступінь процесу пізнання, який слідує за чуттєвим пізнанням. Суть цього слідування полягає в тому, що абстрактне мислення полишає (абстрагує) хаотичну інформацію про предмет, яку нам дають органи чуття.

В цьому розумінні абстрагуватися – не означає відволікатися від предмета: це означає відволікатися від чуттєвого ступеня пізнання, який виконав свою функцію, зафіксувавши данність предмета в сукупності чуттєвих образів і сигналів. Відповідно до цього стає зрозумілим, що абстрактне мислення не віддаляє нас від предмета, а наближає до нього завдяки систематизації чуттєвої інформації про предмет і вилученню суттєвих зв'язків, властивих природі предмета.

Абстрактне мислення має властиві йому форми і підпорядковується відповідним законам. **Формами абстрактного мислення** є поняття, судження, умовивід.

Кожна думка має форму і зміст. Змістом думки є те, про що ми мислимо. А формою думки є спосіб зв'язку структурних елементів або складових частин думки. Особливістю форми думки є те, що вона незалежна, інваріантна від змісту думки.

Одна і та сама форма може містити різний зміст. У цій незалежності є водночас і перевага, і недолік. Перевага в тому, що різноманітний зміст ми можемо стандартизувати, а значить, подавати його у вигляді системи. Недоліком є те, що при цьому ми відсуваємо на задній план тонкощі змістовних відтінків одержаної інформації.

Ця особливість форми думки (тобто її незалежність, інваріантність щодо змісту) визначає етимологію слова «логічний» (логічний аналіз, логічний підхід, логічна форма тощо). *Логічний* – означає «здатний утримувати незмінним, інваріантним зміст думки за усіх перетворень і перестановок». А оскільки (як ми зазначали раніше) будь-яка думка реалізується у мові, то властивість речень мови при будь-яких перетвореннях зберігати незмінними їх значення (це можуть бути оцінки: «істинно», «хибно». «правдоподібно», «правильно побудовано», «коректно» тощо) є їх логічною властивістю. У цьому розумінні ми говоримо: логіка мови, логіка теорії тощо.

Отже, **логічні форми** – це види мисленнєвих структур, які незалежні від конкретного змісту думки. Вони – своєрідний будівельний матеріал, з якого будуються конкретні міркування. Це й зумовлює те, що логічні форми (або форми мислення) складають інформативний, змістовний бік міркування.

Зауважимо, що тут немає, як здається на перший погляд, суперечності: форма думки одночасно є і змістом. Справа в тому, що форму мислення (вид структури думки) ми можемо розглядати як змістовну характеристику міркування в тому розумінні, що кожна з форм мислення – поняття, судження, умовивід – у логіці розглядається як відповідний спосіб фіксації в мисленні інформації про предмети та явища.

Наприклад, візьмемо таку думку: «Квадрат є геометрична фігура». З одного боку ми маємо конкретний зміст думки (тобто, що собою являє «квадрат», «геометрична фігура» тощо), незалежний від форми думки, яку можна зафіксувати у вигляді: «щось про щось стверджується», а з іншого – відношення між предметом думки і ознакою предмета думки є тим змістом, який цікавить логіку як науку, що вивчає способи утримання незмінними, інваріантними оцінки думок.

Тобто, форми мислення ми можемо розглядати як чисту структуру щодо конкретного змісту і (з іншого боку) як інформацію (змістовну характеристику) про спосіб зв'язку структурних елементів думки. Кожній формі мислення притаманний свій тип зв'язку структурних елементів думки.

Візьмемо для прикладу дві думки: «Квадрат» і «дім». За змістом ці думки різні, вони належать до різних сфер людської діяльності. Квадрат – це прямокутник з рівними сторонами, дім – це будівля, яка пристосована для постійного мешкання. Що ж їх об'єднує?

Виявляється, що ці дві різні за змістом думки мають однакову форму побудови. У них різні предмети фіксуються єдиним способом, а саме, як взаємозв'язок їхніх суттєвих ознак. Отже, форма мислення, яка відображає предмети та явища через сукупність суттєвих ознак, називається **поняттям**.

Розглянемо інші дві думки: «Число – ідеальний об'єкт» і «Дерево не тоне у воді». Хоча за змістом ці дві думки різні, але мають спільну форму. Вони

фіксують наявність або відсутність у предмета певної ознаки. Тобто із цих прикладів слідує, що форма мислення, яка відображає зв'язок між предметом та його ознакою, називається **судженням**.

Наведемо такі приклади:

1. Будь-яка рослина не може існувати без води.

Дерево – рослина.

Отже, дерево не може існувати без води.

2. Усім мешканцям нашого будинку добре відомі історичні місця Києва.

Мій приятель мешкає у нашому будинку.

Отже, мій приятель – знавець історичних місць Києва.

У цих міркуваннях різний зміст мислиться однаково як необхідний зв'язок між відомими судженнями і новим судженням. Таку форму мислення, завдяки якій із одного або кількох відомих суджень ми отримуємо нове судження, називають **умовиводом**.